
Klementsfejdens Efterspil.
Et Bidrag til Bondestandens Historie.

Af

Thomas B. Bang.

Da Johan Rantzovs Landsknægte den 18. December 1534 med Storm havde indtaget Aalborg og nedhugget en stor Mængde af Byens Forsvarere, kunde det af Skipper Klement ledede Bondeoprør i Jylland militært set betragtes som knust. Vel fandtes der endnu rundt om paa Halvøen oprørske Skarer; men den holstenske Hærførers aldrig svigtende militære Talent bragte hurtigt og let Almuen til Rø. Endnu stod tilbage anden Akt af det blodige Drama: Straffen over Oprørerne. Et dobbelt Formaal gjorde sig her gældende for Hertug, eller, som han selv kaldte sig, Kong Kristian; dels maatte han betage Bønderne al Lyst til at forsøge en Gentagelse, og dels maatte han skaffe sig saa stor en politisk og økonomisk Fordel af Sejren som muligt. Hvorledes Kongen og hans Hjælpere opnaaede det første, er vel kendt, de fulgte her kun den Methode, man altid har brugt i saadanne Tilfælde: Oprørets Ledere blev udleveret og henrettet, og Bønderne maatte Herred for Herred sende Fuldmægtige, der i Viborg skulde hylde Kristian som Konge¹⁾. En Del af Førerne for Oprøret

---

¹⁾ Jfr. Rigsarkivet: Hyldinger og Langebeks Diplomatarium.

synes dog ved Flugt at have unddraget sig Straffen for saa senere at vende tilbage og haabe paa, at gemt ogsaa var glem¹⁾. Tilbage stod nu Straffen over de menige Deltagere i Oprøret, der paa en Gang skulde knække dem politisk og økonomisk og derved skaffe Kronen tilsvarende Fordele. Her fulgte man en Fremgangsmaade, der næppe før eller senere i vor Historie er anvendt, og som Samtid og Eftertid med et Navn har kaldt Halsløsningen, og hvis Følger man har tillagt saa stor historisk Betydning, at man næppe kan tage et topografisk Værk, omhandlende jyske Forhold, i Haanden uden at træffe kortere eller længere Fremstillinger deraf. Desværre staar disse Behandlingers videnskabelige Værd ikke i Forhold til deres Antal; kun sjældent fremfører de noget nyt, og sjældnere undgaar de Fejl i Opfattelsen af, hvad der foregik. Formentlig vil det derfor ikke være overflødig endnu en Gang at samle de Kilder, vi har tilbage derom, til et Helhedsbillede, saa godt det lader sig gøre.

Antagelig i Januar Maaned 1535 blev Bønderne i de Herreder, der havde deltaget i Oprøret, tiltalt for Viborg Landsting og der dømt fra Liv og Gods, uden den udvalgte Konge vilde dem „anderledes benaade“²⁾. Desværre er Dommen ikke bevaret, saa vi kan ikke følge Rettergangen i Enkeltheder, og dertil kommer, at den maa have været af en anden Karakter end andre tilsvarende Processer. Anklagen maa nemlig være rejst summarisk, og Dommen maa derfor have været en Udtalelse om, at de, der imod den Hylding, der var sket

¹⁾ Jfr. Danske Magazin 4. R. I, 41.

²⁾ Hvitfeldt S. 1432; Krag og Stephanius (dansk Udgave) S. 72 Note.

i Ry i Juli 1534, havde gjort Oprør imod den udvalgte Konge, havde som Oprørere forbrudt Liv og Gods, med mindre Kongen vilde benaade dem, og da paa de Vilkaar, han vilde foreskrive.

Sagen var nu lagt i Kongens og hans Raadgiveres Haand, og sikkert har de følt, at det ikke saa meget var Massehenrettelser, der behøvedes, som Penge til Krigsfolkets Sold. Den (baade menneskeligt og ifølge Rettergangsmaaden) korrekteste Vej vilde nu have været Herred for Herred at skaffe sig Domme over de Bønder, der blev fundet skyldige som Deltagere i Oprøret; Straffen var jo paa Forhaand givet, og saa kunde man altid forhandle med dem om Bøder eller Fortabelse af Godset. Men det var klart, at paa den Maade kunde og vilde mange unddrage sig den hævnende Haand¹⁾, og fremfor alt, det vilde tage Tid, og en hurtig og fast Optræden var det, der skulde til. Kongen eller maaske nok saa meget Johan Rantzov lod derfor de oprørske Herreder hver for sig udstede aabne Breve, hvori Herredsfogden med menige Herredsmænd erklærede, at de ved deres Deltagelse i Oprøret havde forset sig med Liv og Gods: Og efter slig Lejlighed og for samme vor Utroskab, Brøst og Forseelse vor Hals igen at løse har vi opladet og afhændet fra os og vore Arvinger og indtil forbenævnt Kongl. Maj. og hans Naades Efterkommere Konger i Danmark alt vort Bøndergods og Ejendom at være og forblive forbrudt Gods til evig Tid, uden hans Kongelige Højmægtighed os mildelig benaade vil. Desligeste tilbyder og forpligter vi os ydermere med fornævnte menige Herredsmænd ved Liv og Gods at ville være udi hans

¹⁾ Jfr. den nedenfor anførte Instruks fra 1542.

Naades Kongelige Højmægtigheds Minde hos den, paa hans Naades Vegne med vort Sølv, Penge og anden Formue at optinge, hvosomhelst hans Naades Kongelige Højmægtighed tiltror og befaler slig vor Brøde og Faldsmaal at indmane og op at bære, i saa Maade vor Hals igen at løse for dette Opløb og Forsamling, vi denne Tid gjort har, siden at stande alle og hver til Rette efter al Tilbørighed¹⁾.

Som man ser, havde Forpligtelsen et dobbelt Indhold. For det første overleveredes til Kongen alt det jordegne Bøndergods, saaledes at Ejendomsretten dertil blev afstaaet til Kronen, og dernæst forpligtede samtlige Herredets Beboere sig til at købe deres forbrudte Liv ved Bøder efter nærmere Forhandling med Kongens Repræsentanter. Imidlertid var det langtfra alle de jyske Herreder, der saaledes maatte give sig i Kongens „Naade“. En bevaret Fortegnelse over, hvem der i de oprørske Herreder skulde opkræve Halsløsningen, omfatter kun 49 Herreder, nemlig hele Vendsyssel, Thy og Mors, Harsyssel og Salling, Varde Syssel med Undtagelse af Malt Herred, Himmer- og Ommersyssel samt Hids og Lysgaard Herreder²⁾.

Umiddelbart efter at ovennævnte Breve var udstedt, udnævnte Kongen de Mænd, der skulde forhandle med Bønderne om deres Halsløsning, og Valget faldt paa Axel Juel og Peder Ebbesen Galt, Mænd paa hvem Kongen kunde stole, og som efter alt, hvad vi ved, ogsaa

¹⁾ Hvitfeldt S. 1433.

²⁾ Danske Magazin 3. R. IV, 211 ff. Ejendommeligt er det, saa nøje Grænserne for de oprørske Egne følger Sysselgrænserne; kun paa to Steder er disse brudt, nemlig ved Malt Herred i Varde Syssel og Hids og Lysgaard Herreder i Løver Syssel.

viste sig hans Tillid fuldt værdig. 16. Marts 1535 udstedte han i Aalborg et aabent Brev, som de to Udsendinge skulde lade læse rundt om til Herredsting, efterhaanden som de kom frem, og hvori Kongen erklærer, at skønt han havde Aarsag at straffe Bønderne paa Liv og Gods, vilde han dog benaade dem, naar de havde tinget med Peder Ebbesen og Axel Juel, og være dem en naadig Herre, naar de inden 8 Dage efter, at dette Brev var forkyndt, vilde udrede, hvad de havde lovet at betale til Halsløsning, til dem, hvem Kongen havde overdraget at modtage den, og faaet Kvittering derfor¹⁾. Forsynet med en saadan Introduktion drog nu de to Udsendinge rundt fra Ting til Ting, og med dem fulgte vistnok Johan Rantzov. Hvitfeldt har i faa men kraftige Ord karakteriseret Situationen: Og var Hr. Johan Rantzov udsendt med et Tal Folk, lige som han skulde overdraget dennem, men havde derhos aabne Breve, at hvem som vilde ham til Haande gaa, sværge og saadan deres Forseelse aftinge, da havde Hr. Johan Rantzov, Peder Ebbesen og Axel Juel Befaling paa at tinge med dem. Hvilke Vilkaar Almuen gerne indginge. Og blev hver skattet og sat af højeste Evne og Formue efter hver deres Lejlighed etc.²⁾. Samtidige Vidnesbyrd om, at den store holstenske Hærfører var med rundt i Jylland, findes ikke, men det synes at bekræftes derved, at han ikke, som man kunde vente, opholdt sig i Fyn de første Par Maaneder efter Slaget paa Favrskov Banker³⁾.

25. Marts fik Peder Ebbesen og Axel Juel den endelige Instruks til at handle med gejstlige og verdslige,

¹⁾ Danske Magazin 3. R. IV, 216.

²⁾ Hvitfeldt S. 1433.

³⁾ Paludan-Müller: Grevens Fejde I, 412.

der havde været med i Oprøret, og de har antagelig straks tiltraadt Rejsen, idet de begyndte med Vendsyssel og Thy¹⁾. Før 17. April maa de have været paa Mors, thi den Dag fik Enevold Eriksen i Hvidbjerggaard Kvittering for et Afdrag af de 1000 Mark, han skulde betale til Halsløsning²⁾. Fra Mors er Turen gaaet Syd paa; før 13. Maj havde de sikkert været i Bølling Herred; thi et Brev, hvoraf Kopi findes i „Tegnelserne“, og som ifølge denne Kopis Plads maa være udstedt senest paa denne Dag, meddeler, at en Mand i „Gjeldbeck“³⁾ havde klaget over, at han og hans Sønner blev forfulgt paa Livet af Peder Ebbesen og derfor ikke kunde være hjemme, skønt de ikke havde gjort mere end de andre Herredsmænd og havde tilbudt at udgive for Halsløsningen, som andre gøre; Peder Ebbesen fik derfor Ordre til at tage Bøder og lade dem blive i Ro.

Da de sikkert lidet velsete Gæster var naaet til Varde Syssel, mødte der dem imidlertid en Vanskelighed af ejendommelig Art, da Almuen her havde fundet et Paaskud til at nægte at udrede Halsløsningen. I Viborg havde man nemlig, samtidig med at Kristian blev hyl-det, bevilget ham den saakaldte Sølvskat, som bl. a. hver Bonde i hele Jylland skulde udrede med 3 Lod Sølv. Denne maa være opkrævet, før Peder Ebbesen og Axel Juel var naaet til det sydvestlige Jylland, thi i

¹⁾ Herpaa tyder det bl. a., at det ovennævnte aabne Brev, de havde med sig, i Kopibogen har til Overskrift: Saadant Brev udgik til Vendsyssel og andetsteds. Danske Magazin 3. R. V, 25.

²⁾ Danske Magazin 3. R. V, 37.

³⁾ ib. 38. „Gjeldbeck“ er utvivlsomt det nuværende Gjaldbæk; i et Mageskiftebrev fra 1646 kaldes Byen ligeledes Gieldbeck (Kronens Skøder I, 545).

de tre Horne Herreder samt Skads og Gjørding Herred¹⁾ nægtede Bønderne at betale Halsløsningen, idet de hævdede, at de med de 3 Lod Sølv havde løst for sig. Kongen sendte derfor Breve til Bønderne i de nævnte Herreder om at udrede deres Halsløsning, da de ellers vilde blive straffet paa Liv og Gods. Samtidig fik de to Udsendinge, der stadig maa have opholdt sig der paa Egnen, Befaling til at skaffe sig Underretning om, hvem der havde ophidset Almuen, og sende Meddelelse derom til Kongen²⁾. Et Oprør, der omtrent samtidig truede med at bryde ud i Vendsyssel, blev ved en Blanding af Trusler og Beroligelser let kvalt i Fødselen.

Hvad Peder Ebbesen og Axel Juel skulde forhandle med Bønderne om, var Halsløsningen, derimod ikke, som det i Almindelighed fremføres, Forbrydelsen af det jordegne Bondegods til Kronen. I det hele er der Grund til skarpere end det hidtil er sket, at skelne mellem de to Arter af Straffe. Inddragelsen af Selvejernes Gaarde kunde ifølge Sagens Natur kun gaa ud over en enkelt Klasse af Bønderne, og som det siden skal ses, blev dens Udførelse udsat flere Aar; Halsløsningen derimod blev paalagt alle, Købstadmænd og Bønder, Selvejere og Fæstere, Kronens saavel som Adelens. Efter hvilke Principer den er paalagt, vides ikke; sandsynligst er det dog, at man har forhandlet med Bønderne enkeltvis, udarbejdet et Register over, hvad hver skulde give, og overleveret dette til Lensmændene for de paagældende Len, der saa skulde oppebære Pengene og sende dem til Peder

¹⁾ Altsaa netop Varde Syssel uden Malt Herred.

²⁾ Danske Magazin 3. R. V, 51 f.; Aktstykker til Grevefejdens Historie II, 103; „Fra Ribe Amt“ III, 654 ff.

Ebbesen og Axel Juel¹⁾. Imidlertid bestod Bøderne kun delvis i Guld, Sølv og Penge; vilde man beskatte Bønderne „af deres yderste Formue“, havde man noget andet at tage til, nemlig Øksnene, der spillede saa stor en Rolle i Jylland, og som Bønderne altid havde i større eller mindre Tal. Men da Foraaret ikke var den Aars-tid, paa hvilken de var mest værd efter en Sultefodring i Vinterens Løb, ønskede Kongen dog ikke, at de skulde udleveres straks, og Peder Ebbesen fik derfor Ordre til at udarbejde et Register over, hvor mange Øksne hver Bonde skulde give, og sende det til de forskellige Lensmænd, der skulde lade dem mærke og tilse, at det blev gode og fuldvoksne Øksne. Naar de var mærkede, skulde de gaa paa Græs hos Bønderne, til Kongen gav nærmere Besked²⁾. I en bevaret Liste over de Len og Herreder, der skulde udrede Øksne, og hvem der skulde lade dem mærke, nævnes de samme Herreder som de ovenfor omtalte, der skulde udrede Halsløsning, men ejendommeligt nok mangler der to, nemlig Hids og Lysgaard Herreder. Hvad Aarsagen hertil er, skal være usagt, men som vi senere skal se, kom de samme to Herreder ogsaa i anden Henseende til at indtage en Særstilling.

Hvor meget Halsløsningen indbragte, ved vi desværre næsten intet om. At det har været, som Hvitfeldt siger, en „stor og usigelig Summa“, kan næppe betvivles, men kun faa eksakte Meddelelser herom er bevaret. Om Enevold Eriksen i Hvidbjerggaard paa Mors har vi hørt, at han skulde betale 1000 Mark, hvoraf han straks udredede et Afdrag paa 200 Gylden og omtrent

¹⁾ Danske Magazin 3. R. IV, 216.

²⁾ ib. 3. R. V, 40; Aktstykker til Grevefejdens Hist. I, 503.

100 Mark i danske Hvider. En Mand i Hvetbo Herred betalte 24 Mark til Halsløsning¹⁾, men disse to Eksempler er ogsaa de eneste, jeg har truffet paa. Derimod er der bevaret Kopier af nogle Kvitteringer til Axel Juel for Penge, han havde oppebaaret til Halsløsning og igen udgivet. Deres samlede Beløb er 823 Gylden og Joachimsdaler, 8 Rosenobler og 70 rinske Gylden, fra hvilken Sum dog maa fradrages 326 Lod Sølv (omtrent 163 Daler) af den foran S. 170 omtalte Sølvskat²⁾. Imidlertid angiver de nævnte Summer sikkert kun en ringe Del af det Pengebeløb, der indkom.

Ogsaa om Antallet af Øksne, der blev betalt til Halsløsning, vides kun meget lidt. Dog maa et Par Kongebreve nævnes, der giver nogen, om end kun ringe, Oplysning i saa Henseende. I Slutningen af Juni 1535 fik Biskop Stygge Krumpen i Børglum, Ove Lunge og Prebjørn Podbusk, der tidligere havde faaet Befaling til at mærke de til Kongen forbrudte Øksne i Vendsyssel og Himmerland, Besked paa, at Peder Ebbesen og Axel Juel havde faaet Ordre til at udtage 2000 af de allerbedste Øksne af Sagefaldet til Kongens eget Behov, hvorfor de til dette Formaal skulde hver i sit Distrikt udtage de bedste. Samtidig meddeler Kongen, at han havde solgt 3000 „Vendelbøksne“ til 3 Borgere i Flensborg, og omkring 1. Oktober fik Peder Ebbesen og Axel Juel Brev med Befaling til at antvorde Overbringeren paa Hertug Ernst af Lyneborgs Vegne 141 Øksne³⁾. Stiller man disse Efterretninger sammen, kan de næppe for-

¹⁾ Danske Magazin 4. R. I, 172.

²⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, ¹⁶/₈ 1535, ²³/₁₀ 1536, ²/₆ 1537.

³⁾ Danske Magazin 3. R. V, 52f., 104.

staas paa anden Maade, end at Halsløsningen har indbragt over 5141 Øksne.

Den Frist, der var sat for Udredelsen af Halsløsningen, var som nævnt 8 Dage, men som det var at vente, trak det for manges Vedkommende meget længere ud, og Regeringen synes ikke i saa Henseende at være gaaet synderlig strengt til Værks. Endnu i 1544 maatte Kongen sende Breve rundt til Lensmændene om at opkræve Restancerne, og skønt han erklærer, at han havde oppebaaret Hovedsummen, fandt han det ikke overflødigt at sende Breve til Herrederne i Vendsyssel, om at mange endnu sad og forhærdede sig med deres Halsløsning og ikke vilde udgive den paa Trods af Kongens Breve derom; da der imidlertid paalaa Riget store Udgifter, kunde man ikke vente længere, hvorfor han beder og byder, at de skulde betale den inden 14 Dage efter Brevets Forkyndelse, hvis de ikke vilde behandles som fredløse¹⁾. Hvor meget det virkede, skal være usagt; endnu i 1545 maatte Kongen sende truende Breve til et Par Bønder i Hanherred, der ikke fandtes paa Registret²⁾, og først 15. November 1549, altsaa over 14 Aar efter at den først fastsatte Frist paa 8 Dage var udløbet, kunde man udstede Generalkvittering til Axel Juel for alt Guld, Sølv, Daler og Øksne, som han havde oppebaaret og igen udgivet³⁾.

Imidlertid var Halsløsningen kun den ene Side af den Bod, der blev paalagt den jyske Bondestand for dens Deltagelse i Oprøret. Den anden Del af Straffen stod tilbage, og skønt den kun blev paalagt et Mindretal

¹⁾ Danske Magazin 4. R. I, 41.

²⁾ ib. 113.

³⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, 1549 ^{10/11}, ^{15/11}.

af Bønderne, nemlig Selvejerne, var det dog den, der kom til at spille den største Rolle for Bondestandens økonomiske Udvikling, og den, som senere Tidens Historikere har beskæftiget sig mest med, uden at det dog har været dem klart, at det var noget ganske andet end den egentlige Halsløsning. Allerede i det Brev, som Bønderne herredsvis maatte udstede, og hvori de erkendte sig skyldige i Oprøret, lovede de at oplade til Kongen deres Ejendomsret til det jordegne Gods, men det synes ikke, at Peder Ebbesen og Axel Juel har haft noget Mandat til at forhandle med dem om denne Sag. At Kongen derimod straks inddrog de henrettede Anføreres Gaarde, er det sandsynligste¹⁾, og til Gengæld fik enkelte, der aabenbart havde staaet paa hans Side, straks Brev paa at maatte beholde deres Ejendomskaarde²⁾; ligeledes er der Tegn paa, at Kongen fra første Øjeblik, i det mindste indenfor visse Grænser, har betragtet det jordegne Bondegods som Kronens rette Ejendom og behandlet det som saadant. Saaledes skænkede han 28. Oktober 1536 to forbrudte Bøndergaarde i Himmersyssel til Axel Juel, og da Ejerne gjorde Indsigelse og ikke vilde fravige Gaardene, men fremlagde Vidnesbyrd om, at de ikke havde deltaget i Oprøret, blev disse underkendt, og Axel Juel fik Lov at beholde de to Gaarde³⁾.

Der skulde dog hengaa flere Aar, før man for Alvor tog fat paa at inddrage Selvejergodset og derved gøre næsten hele den jordegne Bondestand i de 49 Herreder til Kronens Fæstere. I Maj Maaned 1542 udgik der

¹⁾ Danske Magazin 3. R. IV, 187, 192.

²⁾ ib. 3. R. V, 29. Danske Kancelliregistranter 1535—50, 1537^{10/4, 9/5}.

³⁾ Rosenvinge: Gamle Danske Domme II, 8 ff.; Paludan-Müller: Grevens Fejde I, 289.

Breve til Lensmændene om, at de skulde sætte alt „Bondegodset“ for Fæste, dvs. indskrive det i Jordebogen som Fæstegods under Kronen og forhøje dets Landgilde saa meget, som Gaardene kunde taale. Selve Brevet er ikke længere til, derimod findes en Liste over, hvem der skulde optræde paa Kronens Vegne¹⁾. Befalingen var imidlertid holdt i saadanne Vendinger, at de udnævnte Taksationsmænd i det mindste i nogle af Lenene troede, at de blot skulde taksere deres Gods, der bevisligt havde været med i Oprøret. De henvendte sig derfor til Kongen for at faa nøjere Oplysning herom, og det lader sig ikke nægte, at Svaret med al ønskelig Tydelighed foreskrev dem, hvad de havde at gøre²⁾.

Christian.

Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at som I har skrevet os den Lejlighed om det Bøndergods, som I med de andre Riddermænds Mænd har vor Befaling at skulle taksere udi nogle oprørske Herreder, og derhos giver tilkende, at I nu siden nogen stakket Tid forleden har faaet vor Skrivelse, at I intet Bondegods skulde beskrive eller taksere uden de, som findes skyldig at være, og er derfor begærende ydermere vor Vilje derom at vide, da giver vi Eder derpaa til Kende, at samme vor Skrivelse er ikke anderledes ment, end I skulde taksere alt Bondegods udi alle de Herreder, som I har Befaling paa, som oprørske har været, saavel de, som siger sig at være uskyldige, som de, skyldige er³⁾, og lade de Herreder være utakseret, som ikke oprørske har været, thi vi giver Eder selv at besinde, at dersom de, som siger sig at være uskyldige,

¹⁾ Danske Magazin 3. R. VI, 329.

²⁾ Koncepter til Missiver, tidligst 1540 (i Rigsarkivet). Paludan-Müller henfører (Grevens Fejde I, 291) urigtigt Brevet til 1535, rimeligvis forledet ved, at dette Aarstal er anbragt udfor et Udtog af Brevet i Registranten over „Danske Kongers Historie“ i Rigsarkivet.

³⁾ Oprindelig stod der: saavel de skyldige som uskyldige.

som i samme oprørske Herreder Bondegods har, deres Bondegods ikke bliver takseret, da vilde der komme mange at sige sig at være uskyldige. Thi beder vi Eder og begærer, at dersom det ikke allerede sket er, at I da efter samme vor Befaling takserer alt det Bondegods, saavel de, som siger sig at være uskyldige, som de, skyldige er, i samme oprørske Herreder liggende, som I har Befaling paa, og siden sætter det for „Fæste“, efter som os elskelig Henrik Rantzov, vor Mand, Raad og Embedsmand paa vort Slot Riberhus har gjort udi sine Len, som han og de andre Riddermænds Mænd havde Befaling paa, og ikke befatter Eder med Bondegods udi andre Herreder liggende, som ikke oprørske har været. Og naar samme Bondegods er saa takseret og efter vor Vilje og Befaling i samme oprørske Herreder forhøjet, optegnet og for Fæste sat, er der siden nogle, som har noget Bondegods i samme oprørske Herreder og kan skelligen bevise (sig) at være uskyldige og ikke at have været med i samme Oprør, da maa de give dem selv personlig til os med deres Beviser, hvilke deres Uskyld vi da skelligen forfare kan; siden vil vi give dem vore egne Breve hver paa sit Gods. Og naar I har endt samme vor Befaling, at I da sender os et klart Register paa samme Gods, hvor højt I det forhøjet og takseret og desligeste for Fæste sat har, at vi der klarligen kan vide at rette os efter. Dermed gør I vor Vilje. Befalende Eder Gud.

Efter Modtagelsen af denne Instruks er man aabenbart straks gaaet i Gang med at „skrive Bønderne for Fæste“; Taksationsmændene har vurderet hver Gaard og indskrevet den i Jordebogen for den Landgilde, den kunde „taale“. Nogle Steder nøjedes man med til de gamle Afgifter at føje nogle nye, saaledes at de hidtidige Selvejere foruden den paalagte Forhøjelse blev ved at svare Ydelser, der hidtil havde været et Særkende for de jordegne Bønder, f. Eks. Ledingen. Andetsteds har man derimod paalagt Afgifterne saa at sige fra nyt, ophævet de gamle Afgifter og erstattet dem med andre af

samme Art og Størrelse som dem, Kronens øvrige Fæstere i samme Egn betalte.

Denne Indskrivning i Jordebogen var imidlertid ikke definitivt afgørende for Bøndernes Stilling i Fremtiden, idet der var anvist dem to Udveje til at generhverve Ejendomsretten til deres Gaarde, ved Køb eller ved at bevise deres Uskyldighed i Oprøret. Den sidste Udvej havde Kongen selv anført i sin ovenanførte Instruks, og den er i ikke faa Tilfælde bleven brugt¹⁾. Desuden kunde Bønderne købe deres Gaarde igen, og dette ses ogsaa at være sket i en Mængde Tilfælde. Allerede i November 1542 fik 6 Bønder Brev paa deres Gaarde, som de havde været i Kongens Minde for, men ladet handle om, og de følgende Aar gik det Slag i Slag med saadanne Genkøb²⁾.

Hids og Lysgaard Herreder, de to eneste i Løver Syssel, der blev inddraget i den summariske Straf for Oprøret, blev af en eller anden Grund behandlet paa en særlig Maade. Vi har allerede set, at de savnes i Listen over Lensmændene, der skulde mærke og opkræve de forbrudte Øksne, og da alt Bøndergodset i Begyndelsen af Fyrrerne blev sat for forhøjet Landgilde, blev de foreløbig forskaanet. Først i 1553 fik de Brev om, at Kongen havde befalet Axel Juel og Lensmanden paa Silkeborg at sætte Bøndergodset for aarlig Landgilde som andre Kronens og Adelsens Tjenere i den Egn, da de hidtil var blevet forskaanet for at faa deres Gaarde sat for Landgilde som Bønderne i de andre oprørske Herreder. De skulde derfor lade sig sætte for aarlig

¹⁾ Danske Magazin 4. R. I, 52 m. fl. St.

²⁾ Kronens Skøder 1542 ²⁸/₁₁ m. fl. St.

Landgilde og indskrive i Jordebogen. Hvad Grunden til denne Udsættelse har været, lader der sig desværre intet sige om¹⁾.

Vender vi os til den kvantitative Side af Spørgsmaalet om, hvad Forbrydelsen af Bondegodset og det derefter følgende delvise Genkøb betød i økonomisk Henseende baade for Bondestanden og Kronen, da maa det indrømmes, at det ikke længere er muligt at trænge til Bunds i denne Side af Sagen. Derimod er der i forskellige Regnskaber fra det 16. Aarhundrede bevaret flere Enkeltheder, der hver giver nogen Oplysning, og som betragtet under et turde give delvis Klarhed over, ikke blot hvorledes, men ogsaa hvor stor Betydning det ovenfor skildrede fik. Vi skal da først betragte de Bønder, der ved Køb eller ved at bevise deres Uskyldighed atter kom i Besiddelse af deres Gaarde. Hvor mange det var, lader sig ikke nu sige med Bestemthed; af Breve, hvorved Kongen tilskøder Bønder Ejendomsretten over deres forbrudte Gaarde, „for samme Landgilde, som gik deraf før Fejden“, synes kun et Mindretal at være bevaret. Derimod kan vi vistnok ad en anden Vej naa til et Resultat, der med tilnærmelsesvis Rigtighed viser det numeriske Omfang af Generhvervelserne. Ved Aaret 1610 fandtes der i de ofte nævnte 49 Herreder omkring 400 jordegne Bøndergaarde²⁾. Efter alt, hvad vi kender til Udviklingen af Landboforholdene i 16. Aarhundrede, er der Grund til at tro, at Tallet ved Aar 1550 har været en Del større, antagelig omkring 600³⁾.

¹⁾ Kanc. Brevb. 1553 ³¹/₁.

²⁾ Fridericia i Hist. Tidsskr. 6. R. II, 620 f.

³⁾ At bevise denne Angivelses Nøjagtighed lader sig ganske vist ikke gøre, men enkelte Tal kan dog fremføres til Forsvar for

Da nu alle jordegne Bøndergaarde, der paa den Tid fandtes i de „oprørske Herreder“, paa den ene eller den anden Maade maa være generhvervede af deres Ejere efter Forbrydelsen til Kronen, er der al Grund til at tro at vi her har et omtrentligt Tal paa de Overdragelser, der er sket. Derimod er det umuligt at sige noget om det numeriske Forhold mellem Genkøb og Genoverdragelser paa Grund af Ejernes Uskyldighed i Oprøret.

Hvor meget maatte nu Bønderne betale for de Gaarde, de genkøbte? Der findes vistnok i de hidtil offentliggjorte Kilder ingen Bidrag til Belysning af dette Spørgsmaal; derimod giver det bevarede Rentemesterregnskab fra 1546 nogen Vejledning i saa Henseende. Fol. 6 a—b findes nemlig følgende Poster:

Oppebæring af den Restance, der igen stod af det Bondegods, som solgt var.

109¹/₂ Dlr. oppebaarne af Knud i Therp, som er den Sum, han købte forskrevne Therp hans Bondegaard igen for.

85 Dlr. oppeb. af Niels Vendelbo i Syvadtz Gaard i Westerherred, som han købte forskrevne Syvadtz Gaard igen for, og findes samme Sum udi den sidste gamle Restance paa Bøndergods.

Oppebæring for Bondegods, som solgt er dette Aar 1546.

50 Dlr. af Iver Nielsen, Borgmester i Ringkøbing, for

Paastanden. Saaledes overdrog Kronen i Tiden 1550—1610 sin Ret i omkring 150 jordegne Bøndergaarde i de 49 Herreder til forskellige Adelsmænd og gav dem samtidig Ret til at tilkøbe sig Ejendomsretten. At Adelen ofte benyttede sig af denne Tilladelse er sikkert, og efter de talrige Eksempler, vi kender herpaa, tør vi slutte, at Antallet af Tilfælde ikke har fjernet sig meget fra 100. Hertil kommer saa de vistnok omtrent lige saa talrige Gaarde, til hvilke Kronen selv købte Ejendomsretten. 1610 var der i Aalborghus Len 37 jordegne Bønder; 1591 derimod 47 (Aalborghus Lens Jordebog 1591—92).

hans Bondegods, Kgl. Mt. selv undte ham igen udi Aarhus Tirsdagen næst efter Søndagen invocavit.

70 Dlr. af Oluf Simonsen i Holm, Herredsfoged i Ulvborg Herred, oppebaaret for to Bøndergaarde i forskrevne Herred i Idom Sogn liggende, som han købte Kgl. Mt. af udi Kolding anden Pinsedag.

Listen giver foruden de eksakte Oplysninger om Købesummernes Størrelse Vidnesbyrd om, at ikke alle de Genkøb, der fandt Sted, er kendt gennem Overdragelsesdokumenter. Af de 4 nævnte Eksempler kender vi ad anden Vej kun det sidste¹⁾.

Med langt større Interesse dvæler Tanken dog ved de mange flere, der ikke formaaede at generhverve Ejendomsretten til deres Gaarde, og som fra fri Selvejere sank ned i „Kronens Landboer“s talrige Skare. Vi skal ikke her opholde os ved den Forandring, der indtraadte i deres økonomiske og sociale Stilling; Forskellen mellem Selvejere og Fæstere er behandlet saa ofte og indgaaende, at der næppe paa Forskningens nuværende Standpunkt lader sig tilføje noget nyt. Kun paa enkelte Hovedpunkter, der før er udførligere behandlet, skal her peges, da de kommer til at spille en Rolle for den følgende Fremstilling. Fæsterne betalte ved Fæstets Tiltrædelse en større eller mindre Sum (Indfæstning eller Stedsmaal kaldet), der var som en gensidig Kaution for, at Fæstet ikke blev opsagt. Fæstebønderne betalte gennemgaaende forholdsvis større Landgilde end Selvejerne. Ledingen var en Afgift, der kun paalaa det jordegne Bøndergods, saaledes at ledingsydende Bønder paa Reformationstiden kan bestemmes som Selvejere.

¹⁾ Kronens Skøder I, 26 (1546 ^{15/6}).

Historisk Tidsskrift. 8. R. VI.

Samtidig med, at de Bønder, der havde forbrudt deres Gaarde, blev „skrevet for Fæste“, blev der ogsaa paalagt dem en Indfæstning, hvis Formaal vel dels har været at skaffe Kronen en Indtægt, og dels at være en Erkendelse fra Bøndernes Side af, at de nu var Kronens Fæstere. Nogen bestemt Frist for Indbetalingen af denne var der næppe sat, og det gik aabenbart langsomt med Indkrævningen. I Halds¹⁾ Lensregnskab 1542—43 findes der saaledes ikke nævnt en saadan Indtægtspost, men i en Ekstrakt over Indtægt og Udgift 1543—44 findes opført: Daler oppebaarne som Indfæstning af Bøndergods i Salling, Fjends Herred, Nørlyng Herred og Rinds Herred 494^{1/2} Daler. I Regnskabet for 1544—45 findes ikke direkte nævnt Indfæstning af Bøndergods, men derimod en anden Post: Summa Oppebæring af Indfæstning til Embedsmænd²⁾ er 986^{1/2} Mk. 3 Sk. og 15 Daler. Under denne gaadefulde Betegnelse skjuler der sig utvivlsomt Indfæstningen af Bøndergodset, og Forklaringen faar vi i Regnskabet for det følgende Aar, hvor der findes en ganske tilsvarende Post, dog med en noget udførligere Angivelse af Indtægtens Karakter: Penge oppebaarne af Bønderindfæstning til at belønne Embedsmænd med i Viborg, som arbejdede paa Kgl. Mt.s Gaard ibidem, er 62 Mark³⁾. Endnu i Foraaret 1545 stod en Del af Indfæstningen igen, og Kongen maatte med truende Skrivelser formane Bønderne inden tredie Pinsedag at betale, hvad de skyldte, eller rømme

¹⁾ Kun fra dette Len er der bevaret Regnskaber fra 1540'erne.

²⁾ dvs. Haandværkere.

³⁾ At der i disse Summer ikke skjuler sig den ordinære Indfæstning af Kronens Fæstere ses af, at denne er angivet for sig selv med Benævnelsen Stedsmaal.

deres Gaarde. Det hjalp, og i 1546 kunde Rentemesteren i sit Regnskab opføre 232 Daler, 70 Lod Sølv og 350 Mark dansk som oppebaaret af Hr. Otto Krumpen som Hovedsmand paa Hald paa Regnskab af Bønderindfæstningen af hans Len. Hele Summen var nu antagelig indkommet, men havde da ogsaa indbragt Kronen det anselige Beløb af 741 $\frac{1}{2}$ Daler, 70 Lod Sølv og 1398 $\frac{1}{2}$ Mark 3 Sk. Tilsvarende Oplysninger for de andre Len haves vel ikke, men det ovennævnte Rentemesterregnskab for 1546 nævner dog under Rubriken: Oppebæring af Lensmænd af Restance af Bønderindfæstning paa Regnskab følgende Indtægt:

Bøvling Len: 221 Dlr. 12 Sk. annammet udi Aalborg Sti. Petri Cathedra Dag 46 af Niels Juel til Astrup med klare Registre paa Bønder Indfæstning, som igenstod udi Bøvling Len, Skodborg Herred og Vandfuld Herred, og blev ingen Restance igen staaende udi forskrevne Herred[er] af forskrevne Bønder Indfæstning.

Aalborghus Len: 126 $\frac{1}{2}$ Dlr. 2 Alb. danske, oppebaarne af Axel Juel Hovedsmand paa Aalborghus Sti. Thomae Apostoli Dag med Regnskab paa, hvad han efter samme hans Regnskabs og Kvittans' Lydelse oppebaaret har og skyldig blev af Bønder Indfæstning, som han har ladet oppebære udi Vendelbo Stift til denne Dag. Dog stander der foruden endnu igen af forskrevne Bønderindfæstning hos nogle fattige og husarme Folk 265 $\frac{1}{2}$ Daler, 14 Sk., 2 Alb., hvilke han skal gøre sin Flid til at lade udfordre og fremdeles gøre Regnskab for¹⁾.

Af den største Interesse vilde det være, om vi kunde komme til Klarhed over, hvor mange jordegne Bønder der paa Grevefejdens Tid var i de oprørske Herreder.

¹⁾ Rentemesterregnskabet Fol. 7 a—b. Ved Riberhus Len er en aaben Plads.

Først herigennem kunde vi nemlig naa til Forstaaelse af, hvor meget Forbrydelsen af Ejendomsretten kvantitativt kom til at betyde for Bondestanden. Men netop i denne Henseende er et af de største Huller i vort Kendskab til det 16. Aarhundredes Landbohistorie, og tilmed et Hul, som vistnok aldrig helt vil kunne udfyldes. Da imidlertid enhver Oplysning i saa Henseende, hvor ringe et Omraade den saa omfatter, og selv om den kun kan angive Tal med tilnærmelsesvis Sikkerhed, ikke kan anses for overflødig, skal det i det følgende forsøges paa Grundlag af en systematisk Gennemgang af de bevarede Lensregnskaber at fremskaffe saa mange Oplysninger som muligt om dette Spørgsmaal.

Fra Riberhus Len er bevaret Regnskabet fra 1537—38, altsaa fra Tiden før den egentlige Inddragelse af Bøndergodset fandt Sted. I dette findes et Register over „Vognpenge, Setgerd og Ledingpenge“ af Ulvborg Herred; Listen omfatter 53 Ydere, og af disse betalte 41 Leding og Setgerd. For Hing Herred findes et Register over „Skovvogn, Kopenge, Leding og Setgerd“, omfattende 86 Ydere, af hvilke 67 betalte de to sidstnævnte Ydelser. Disse (41 + 67 =) 108 ledings- og setgerdydende Bønder er utvivlsomt at betragte som Selvejere i de to Herreder, idet de to nævnte Afgifter paa den Tid kun paahvilede det jordegne Bøndergods¹).

For Bøvling Len (Skodborg og Vandfuld Herreder) findes en Jordebog fra 1596—97. Den opregner i alt 482 Landgildeydere (308 i Skodborg²) og 174 i Vandfuld Herred), af hvilke 216 betalte Leding (90 i Skod-

¹) William Christensen: Dansk Statsforvaltning S. 498 ff.

²) Heraf 13 Gaarde i Lemvig og 135 Fiskere paa Harboøre Land.

borg og 126 i Vandfuld Herred). Af disse ledingydende Bønder var nogle Selvejere og andre Fæstere; thi i en Jordebog fra 1641—42, der inddeler Landgildeyderne i Selvejere og Fæstere, genfinder vi delvis de samme Gaarde, nogle under den første og andre under den sidste Kategori. Der er derfor næppe nogen anden Forklaring paa disse ledingydende Fæsteres Forekomst, end at det er Bønder, som før Grevefejds Tid var jordegne, men ved Taksationen og Forhøjelsen af Landgilden blot fik paalagt nye Afgifter, medens man lod de gamle bestaa, ikke blot af Gavn, men ogsaa af Navn. Inidder-tid kan disse Tal af forskellige Grunde kun angive Minimum. For det første har Kronen i Tiden mellem 1536 og 1596 bortskiftet sin Ret i en Del jordegne Bøndergaarde til Adelsmænd (i Skodborg Herred saaledes mindst i 8 Gaarde)¹⁾, og disse Jordbrug er selvfølgelig derved udgaaet af Regnskabet. Dernæst har Kronen (navnlig under Frederik II's store Mageskifter) skilt sig ved en Del Fæstegods i de nævnte Herreder, og det er højst rimeligt, at en Del af disse har været forbrudte Selvejergaarde. Endelig er det muligt, at enkelte Gaarde har været jordegne indtil 1535, uden at vi nu kan se det af den 60 Aar yngre Jordebog, idet de kan være omtakserede, hvorved Ledingsafgiften er bortfaldet eller erstattet med anderledes benævnte Ydelser. Af disse Aarsager er det sandsynligt, at de nævnte Tal maa forhøjes lidt for at vise Selvejernes Antal paa Grevefejds Tid, og det er da saa heldigt, at vi for Vandfuld Herreds Vedkommende har en af Lensregnskabet uafhængig Kilde, der angiver de jordegne Bønders Tal paa Frede-

¹⁾ Kronens Skøder 1578 $\frac{15}{12}$, 1585 $\frac{2}{8}$, 1587 $\frac{24}{3}$.

rik I's Tid, og som stemmer saa nøje med Jordebogens Opgivelser, at den om ikke beviser, saa dog i højeste Grad sandsynliggør den ovenanførte Antagelses Rigtighed. Blandt de faa bevarede Jordebøger fra Kristian II's og Frederik I's Tid findes nemlig en Liste med Overskrift: „Dette er Bøndergods i Vandfuld Herred“; den nævner i alt 130 Bønder (dvs. Selvejere), altsaa kun 4 flere end vi fandt i Jordebogen fra 1596. At Forskellen ikke er større, har sin naturlige Aarsag i, at der i Mellemtiden kun er sket ret faa Godstransaktioner mellem Kronen og Adelen i den afsides og øde Egn.

I Lundenæs Len var der 1498 ifølge Jordebogen 128 jordegne Bønder, deraf 36 i Hammerum og 92 i Bølling Herred¹⁾. At der i den følgende Menneskealder skulde være sket store Forandringer, er der næppe Grund til at antage. Hverken Kongen, Kirken eller Adelen havde særlig store Interesser paa denne Kant af Landet, saa Selvejerne har sikkert kunnet sidde ret uanfægtet her.

Hvad Thy angaar, er vi vistnok ude af Stand til at oplyse noget om Selvejernes Antal, men bedre er Forholdet, naar vi kommer til Aalborg Len. Herfra findes en Jordebog fra 1561—62, som i høj Grad minder om den ovenfor behandlede fra Bøvling Len. Fæstere og Selvejere er opført under et²⁾, og en stor Del af Jordbrugene yder blandt forskellige Afgifter ogsaa Leding og maa derfor sikkert betragtes som oprindelige Selvejergaarde.

¹⁾ O. Nielsen: Harsyssels Diplomatarium S. 82 ff.; William Christensen: Dansk Statsforvaltning S. 518.

²⁾ I Jordebogen fra 1591—92, der skelner mellem de to Slags Bønder, finder vi delvis Gaardene igen, snart som det ene og snart som det andet.

En Optælling af disse ledingydende Gaarde Herred for Herred giver følgende Resultat:

Fleskum Herred	74	Gislum Herred.....	40
Hellum —	34	Hornum —	74
Hindsted —	54	Kær —	44
Aars —	63	Han —	83
Slet —	34	Hvetbo —	16
			ialt... 516

Ogsaa disse Tal er af de samme Grunde, som før er anført, Minima, navnlig da Kronen allerede inden Efteraaret 1561, paa hvilket Tidspunkt Jordebogen maa antages at være affattet, havde bortskødet ikke lidet Gods i Lenet¹⁾. Fra de Herreder i Vendsyssel, der ikke laa til Aalborghus, haves kun faa Oplysninger; dog kan det bemærkes, at et Kongebrev fra 1546 nævner den paasatte Landgilde af 9 forbrudte Bøndergaarde i Undested Sogn (Jerslev Herred), og at et Mageskifte fra 1560 omtaler 36 jordegne Bøndergaarde, vistnok alle i Jerslev Herred²⁾. Og mere indgaaende Undersøgelser vil sikkert kunne fremskaffe yderligere Oplysninger³⁾.

Hvad angaar Skivehus og Hald Len giver de tidligere benyttede Regnskaber fra Hald interessante Oplysninger. Det var nemlig overdraget Lensmanden der at forestaa Taksationen og Forhøjelsen af Landgilden i begge de to Len og at føre den „paalagte“ Landgilde

¹⁾ Saaledes ²/₇ 1561 19 Gaarde i Hellum Herred (Kronens Skøder).

²⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, 1546 ⁴/₇; Kronens Skøder 1560 ⁶/₇.

³⁾ Et Middel til i nogen Grad at berigtige de ovennævnte Minimumstal fra Bøvling og Aalborghus Len vilde være at gennemgaa Mageskiftobrevene mellem 1536 og respektive 1596 og 1561 og undersøge, om der blandt det Gods, Kronen skilte sig ved i de paagældende Len, ikke var en Del, der betalte Leding. Disse Gaarde, der ved Mageskifterne gled ud af Lenenes Jordebøger, maatte da lægges til de ovenanførte Tal.

til Indtægt i sit Regnskab¹⁾. Allerede i Jordebogen for 1542—43 findes da ogsaa en Fortegnelse over Forhøjning og Overskyld af Bøndergods i Salling. Ifølge denne forhøjedes Landgilden i følgende Antal Gaarde:

Hindborg Herred	29
Nørre —	7
Harre —	33
Rødning —	3
	ialt... 72

Ogsaa disse Tal er for smaa, hvad angaar Selvejernes Antal paa Reformationstiden. I 1573 fik Lensmanden paa Skivehus nemlig Brev om, at der i Salling laa noget Krongods, der havde været jordegent, men i Fejden blev forbrudt. Da der ikke, hedder det videre, svarede mere i Landgilde af det, end før det blev forbrudt, skulde det undersøges og Landgilden forhøjes, hvor det kunde taales²⁾.

For Mors' Vedkommende findes der i Regnskabet for 1545—46 en Liste over „Oppebæring paa Skat og Leding af Bøndergodset i Sønderherred“ og „Bønderskat og Leding“ i Nørreherred. Den omfatter 14 Bønder i det første og 37 i det andet Herred. Da de benævnes „Bønder“ og alle betalte Skat og Leding, maa de antages at have været jordegne indtil Forbrydelsen af Godset, og hermed stemmer godt, at i Regnskabet (fra 1544) over Forhøjelsen paa Bøndergodset i Mors nævnes i de to Herreder respektive 14 og 33 Bønder.

For Rinds Herred findes (i Regnskabet 1545—46) Register over „Kronens Ledings Bøndergods“; det om-

¹⁾ Vistnok, fordi han som Lensmand over Viborg Stiftsgods, hvoraf en stor Del laa i Salling, i Forvejen var i nøje Forbindelse med denne Egn.

²⁾ Kancelliets Brevbøger 1573 9/7.

fatter 137 Bønder, der alle betalte Leding (i alt $34\frac{1}{3}$ Mark, 7 Sk., $5\frac{1}{2}$ Album). I Forhøjelsesregistret for 1544 nævnes 84 og i det for 1545 kun 82, Tal, der stemmer godt med, at ikke faa Bønder netop i dette Herred generhvervede deres Gaarde for samme Landgilde, som gik før Fejden¹⁾.

I Fjends Herred angiver Forhøjelsesregistret (for 1544) 52 Bønder. I Regnskabet for 1545—46 findes et Register paa „aarlig Skat og Ledingspenge af Bøndergods udi Fjendsherred“; det omfatter 37 Bønder, der hver betalte Sommerskat (9 Sk.) og Vinterskat ($4\frac{1}{2}$ Sk.). Aabenbart er denne Afgift, der ellers kun kendes fra faa Egne af Landet²⁾, her en Skat, der kun har paaliggct en Del af den jordegne Bondestand. Et andet Sted i Regnskabet nævnes: „Fjends Herred, item 60 Bønder, hver 1 Otting Smør er $2\frac{1}{2}$ Td.“ Ifølge dette skulde der i Fjends Herred være 60 Selvejere, hvad der stemmer godt med, at der i 1544 kun nævnes 52 Gaarde med forhøjet Landgilde, da vi ved, at en Del Bønder der generhvervede den forbrudte Ejendomsret til deres Gaarde.

I Sønderlyng Herred nævnes (1544) 36 Gaarde med forhøjet Landgilde; dette stemmer særdeles godt med et yderst interessant Skattemandtalt over Viborg Stift fra

¹⁾ Flere Eksempler herpaa findes i Kronens Skøder. Jfr. for øvrigt med Hensyn til Forholdene i Rinds Herred Samlinger til jysk Historie 1. R. II, 2. Frederik II bortskiftede Kronens Rettighed i 21 jordegne Gaarde i Rinds Herred (Kronens Skøder, passim).

²⁾ Jfr. om Sommer- og Vinterskat spredte Oplysninger hos Knud Fabricius i Antikvarisk Tidsskrift för Sverige, XVII, 11 ff.; Arent Berntsen II, 86; Knud Rasmussen i Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1914 S. 131; Danske Kancelliregistranter 1535—50 S. 305 f.; Corpus Constitutionum I, Nr. 476 Artikel 8; Rosenvinge, Gl. Dsk. Domme IV, 234 f.; Codex Esromensis; Danske Magazin 2. R. VI, 306, 311.

1524—25, der Herred for Herred nævner Skatteyderne og inddeler dem i Rubriker efter, hvis „Tjenere“ de var. Her nævnes nemlig i Sønderlyng Herred under Rubriken Bønder (der maa forstaas som Selvejere, da Kronens Tjenere, dvs. Fæstere, nævnes andetsteds for sig i et Antal af 9), 40 Skatteydere. Vi maa derfor antage, at 4 Bønder inden 1544 har generhvervet deres Gaarde for den gamle Landgilde, og (da Forhøjelsesregistret for 1545—46 kun nævner 32 Gaarde) at 4 andre i det følgende Aar har fulgt deres Eksempel.

For Middelsom Herred har vi kun Forhøjelsesregistret at holde os til; det angiver i 1544 35 og i 1545 36 Bønder. Endelig er der Nørlyng Herred, her nævner Regnskaberne fra 1541—42 og de følgende Aar 8 Bønder, der hver betalte 3 til 6 Sk. i Leding og $1\frac{1}{2}$ til 3 Sk. i Dagsgerningspenge. Da Forhøjelsesregistrene ogsaa nævner 8 Bønder, er dette sikkert det hele Antal af Selvejergaarde i Herredet.

Fra Hids og Lysgaard Herred er bevaret en Jordebog fra 1525; den angiver sig selv som et af Rasmus Clemitsen udfærdiget „Register paa Bønder og Kongens Tjenere i Lysgaard Herred og Hids Herred, og hvad de skylder aarlig“. Det nævner i Lysgaard Herred 31 Landgildeydere (og 2 Gadehuse) og i Hids Herred 31 Ydere, af disse 62 (64) gav 45 (18 i Lysgaard og 27 i Hids Herred) Leding og maa sikkert derfor karakteriseres som Selvejere.

Om det kan lykkes at skaffe Oplysninger fra andre Herreder er vel tvivlsomt. Spørgsmaalet bliver da, om man af de her fremførte Tal kan slutte noget med Hensyn til de jordegne Gaardes Antal i Forhold til samtlige Bønderjordbrug. En Undersøgelse i den Retning støder

imidlertid paa den Vanskelighed, at vi ikke bestemt kan angive Tallet paa Gaarde (og Bol) paa Grevefejds Tid. Saa meget synes dog sikkert, at det har været en Del mindre, end det var i Midten af 17. Aarhundrede, fra hvilken Tid vi har de tidligere i Historisk Tidsskrift gengivne fortræffelige Oplysninger¹⁾. Nedenfor er i tabelarisk Form meddelt de tidligere anførte Oplysninger (dog ikke fra de Herreder, fra hvilke vi kun har Minimumsangivelser), og ved hvert Herred er angivet Antallet af Jordbrug ved Aar 1650 eller tidligere Aar, hvis saadanne Oplysninger haves.

Herred	Jordegne Bønder paa Reformationstiden	Jordbrug omkring 1650	Procent
Ulvborg	41	335	12
Hing	67	502	13
Vandfuld	130	247	53
Hammerum	36	463 ²⁾	8
Bølling	92	428 ²⁾	22
Mors Sønder	14	392 ³⁾	4
— Nørre	37	342 ³⁾	11
Rinds	137	516	27
Fjends	60	408	15
Sønderlyng	40	303	13
Nørlyng	8	246	3
Hids	27	157	17
Lysgaard	18	377	5
ialt	707	4716	15

Da der er al Grund til at tro, at Antallet af Jordbrugene paa Reformationstiden var noget mindre end de her nævnte, maatte de i sidste Kolonne nævnte Procenttal forhøjes noget, og vi fejler da næppe ved at anslaa Tallet paa jordegne Bønder i nævnte 13 Herre-

¹⁾ Fridericia i Hist. Tidsskr. 6. R. II.

²⁾ 1599 (Thorsen i Hist. Tidsskr. 8. R. IV, 187).

³⁾ 1555 (Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Hist. S. 76 ff.).

der til mellem 15 og 20% af det samlede Antal Jordbrug. Men for øvrigt varierer Tallene saa meget (fra 3% til 53%), at det er usikkert, om man fra disse Opgivelser tør drage almindelige Slutninger. Da Spørgsmaalet imidlertid har stor Betydning for vor Opfattelse af Bondestanden i det 16. Aarhundrede, og da vi paa Grundlag af Lensregnskaberne er i Stand til at skaffe os Oplysninger om Selvejernes Antal i en Del andre jyske Herreder end de 49, der egentlig er Genstand for Behandling her, har jeg ikke anset det for ufor nødvendent at meddele nogle Enkeltheder i saa Henseende, som jeg tilfældigvis er stødt paa. Grundlaget er tre Jordebøger fra 1573¹⁾; den ene fra Koldinghus Len²⁾, af hvilken jeg har udskilt de Landgildeydere, der betalte „Querst“ (dvs. Kværtsæde) og Leding og altsaa formentlig maa anses for Selvejere; den anden fra Kalø Len, der skelner mellem „Bønder“ og Fæstere, og hvis „Bønder“ ifølge Datidens Sprogbrug maa anses for jordegne. Den tredie, fra Skanderborg Len, skelner ligeledes mellem „Bønder“ og „Tjenere“, og da de førstnævnte gav Leding og desuden for et af Herredernes Vedkommende i Overskriften kaldes Bønder og senere under Sammentællingen af deres Afgifter benævnes „forne Sielff Eyer Bønder“, kan man med Sikkerhed karakterisere dem som Selvejere. Paa dette Grundlag er omstaaende Tabel udarbejdet; i første Talkolonne angives „Bøndernes“ Tal ved Aar 1573, i anden Jordbrugenes Antal ved Aar 1650 (for Koldinghus Lens Vedkommende, med Undtagelse af Jerlev Herred, dog ved Aar 1599, jfr. Thorsen i Hist. Tidsskr.

¹⁾ Altsaa fra Tiden før Frederik II's store Mageskifter for Alvor kom til at berøre Jylland.

²⁾ Med Skodborg og Hønborg Len.

8. R. IV, 187) og endelig i tredje Kolonne Selvejernes Antal i Procent af samtlige Jordbrug.

Herred	Jordegne Bønder 1573	Jordbrug ialt 1650 (1599)	Procent	
Koldinghus Len	Nørvang	76	588 (1599)	13
	Tørrild	38	203 (do.)	19
	Jerlev	41	139	29
	Holmans.....	21	191 (1599)	11
	Brusk	63	203 (do.)	31
Skodborg Len	½ Anst	43	} 268 (do.)	33
	½ Anst	45		
Hønborg Len	Malt.....	38 ¹⁾	213 (do.)	18
	Elbo	83 ²⁾	219 (do.)	38
Kalø Len	Øster Lisbjerg	51	382	13
	Sønder Dyrs .	40	407	10
	Nørre Dyrs ..	44	418	11
	Sønderhald ..	35	504	7
	Mols	43	332	13
Skanderborg Len	Sabro	63 ³⁾	182	35
	Framlev	36	184	20
	Hjelmslev....	27	262	10
	Gern	22	290	8
	Tyrsting	24	202	12
ialt...	833	5187	16	

Resultatet, vi naar til, overrasker ikke; i de Herreder, hvor Bondestanden ikke forbrød sine Ejendoms-

¹⁾ Betalte kun „Querst“, at de alligevel er jordegne, turde dog være sikkert (jfr. William Christensen: Dansk Statsforvaltning S. 506). Desuden fandtes i Herredet 55 Landgildeydere, der ikke betalte denne Afgift.

²⁾ Af disse er de 79 delt i 3 Trendinger (Tafflo, Ullerup og Erttø); de 4 findes sammen med andre Bønder i en særlig Afdeling med Overskrift: Bønder og Kongetjenere.

³⁾ Delt i 3 Trendinger (med 21 i hver), jfr. Secher i Germanistische Abhandlungen zum LXX Geburtstag Konrad von Maurers S. 252—272.

gaard¹⁾, var de jordegne Bønders Antal i Forhold til det samlede Antal Jordbrug ved Aar 1573 omtrent det samme, som det paa Reformationstiden gennemsnitlig var i de af de oprørske Herreder, hvorfra vi har sikre Oplysninger²⁾.

Tilbage staar Spørgsmaalet om, hvor meget Forbrydelsen af Selvejergodset indbragte Kronen. Allerede tidligere har vi set, at Indfæstningen gav ret anseelige Summer, men det var dog kun en Udgift, som Fæsteren betalte en Gang for alle; af større Betydning baade for Bønderne og Kronen var den Forhøjelse, der blev lagt paa hver forbrudt Gaards Landgilde. Om dette Spørgsmaal haves vistnok kun Oplysninger fra Hald Len gennem de ovenfor benyttede Regnskaber. Forhøjelsen paa Landgilden blev her holdt ude fra Lenets øvrige Indtægter og opført i særlige Registre, der angiver Bøndernes Navne og for hver enkelt, hvor meget hans Landgilde blev forhøjet. Summen af Forhøjelserne er angivet i nedenstaaende Tabel.

Som det ses, var det ganske antagelige Mængder³⁾, det drejede sig om, og Kronen, der netop i Midten af

¹⁾ I Nørre og Øster Horne samt Slavs Herreder nævner Koldinghus Jordebog (112 + 87 + 54 =) 253 Landgildeydere, af hvilke ingen betalte Querst og Leding.

²⁾ I Bygholm Lens 4 Herreder (Bjerge, Hatting, Nim og Vor) var der 1511 omtr. 160 jordegne Bønder eller omtr. 10% af det Antal Jordbrug, der var næsten 150 Aar senere (William Christensen: Dansk Statsforvaltning S. 519). Det ringe Tal forklares dog delvis ved den store Godsmængde, forskellige Klostre havde deri; i Vor Herred havde Øm, Vor og Ring Klostre saaledes paa Reformationstiden mindst 161 Gaarde (Th. B. Bang i Fortid og Nutid I, 150f.).

³⁾ Summerne er (undtagen for Mors' Vedkommende) angivet efter de i Lensregnskabet foretagne Sammentællinger. En nøjere Undersøgelse af disse som af andre lignende i de bevarede

	Rug	Byg	Havre	Smør	Svin	Lam	Gæs	Høns
Salling	1½ Læst 1 Pd. 4 Skpr.	2 Læster 5½ Pd. 3 Skpr.	39 Tdr. 5 Skpr.	1 Ark	12	16	21	42
Middelsom Herred	1 Læst 4 Pd. 5 Skpr.	1½ Læst	30 Tdr. 5 Skpr. (=11½ Ørte)			3	2	6
Sønderlyng Herred	1 Læst 3 Pd.	1 Læst 1½ Pd. 1½ Skpr.	34 Tdr. 5 Skpr. (=13 Ørte)		6	1	2	4
Nørlyng Herred	5½ Pd. 2½ Skpr. (=8½ Ørte)	5 Pd. 3 Skpr. (=6½ Ørte)	12 Tdr. (=4½ Ørte)		7		3	6
Fjends Herred	5 Læst 6 Skpr.			1½ Td. 2 Pd. 8 Mark	47		44	88
Rinds Herred	2½ Læst 1 Ørte	1½ Læst ½ Pd. 1½ Skpr.	5 Tdr. 2½ Skpr. (= 2 Ørte)		60	3	19	28
Mors		78½ Pd.						

Fyrreerne var i stor Pengetrang, benyttede ogsaa straks Lejligheden til at skaffe sig større samlede Summer som Laan mod Pant i Forhøjelsen. 1546 forstrakte forskellige Lensmænd Kronen med store Pengesummer, og flere af dem fik til Gengæld Pantebrev paa den Landgilde, der blev forhøjet i det forbrudte Bøndergods i deres Len¹⁾. For Bønderne betød Forbrydelsen af deres Gaarde endda mere end en forhøjet Landgilde; hidtil havde de dog som Selvejere været helt eller delvis fri for at gøre Hoveri til Kronens Slotte og Ladegaarde, medens de nu ogsaa i den Henseende kom i Klasse med

Regnskaber fra den Tid vilde være yderst lærerig, da vi derigennem kunde faa eksakte Oplysninger om Kornmaalet over 100 Aar før Arent Berntsens Tid.

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, 1546 ¹⁵/₆, ¹⁶/₆, ²⁰/₆, ⁴/₇.

Kronens øvrige Fæstere¹⁾. Og endelig maatte deres Efterfølgere, naar de tiltraadte deres Gaarde, betale en Indfæstning, der vel har varieret meget fra Tid til Tid og fra Gaard til Gaard, men dog gennemgaaende var langt større end Selvejernes Husbondhold.

Imidlertid, set som et Led i den historiske Udvikling, maa Betydningen af de her skildrede Straffe over Bønderne ikke overvurderes. Det er ofte sagt, at den jyske Bondestand ved Grevefejden fik et Knæk, som den aldrig forvandt. Men det maa ikke glemmes, at Halsløsningen kun var en Bøde paalagt en Gang for alle, og at Antallet af Selvejerbønder baade før og efter Reformationen var i rivende Nedgang hele Landet over. Hundrede Aar efter Grevefejden var der forholdsvis lige saa faa jordegne Bøndergaarde i det øvrige Danmark som i de 49 oprørske Herreder, og der er Grund til at antage, at Forholdet ikke vilde have været stort anderledes, hvordan end Straffen for Klementsfejden var blevet paalagt Bønderne. Da den jordegne Bondestand blev dømt til at have sine Ejendomme forbrudt, skete det som et Led af den almindelige Udvikling; det har fremmet denne, men ikke ledet den ind i et nyt Spor.

---

¹⁾ Jfr. et Brev herom til Bønderne i Bøvling Len fra 1546; Danske Magazin 4. R. I, 206; O. Nielsen: Skadst Herred S. 112.